

Szendrei Janka

„Laetabitur deserta”

Itáliai repertoárdarabok a közép-európai gregoriánumban

A Codex Albensis,¹ Magyarország és egyben Kelet-Közép-Európa legrégebb antifonáriuma még nem ismeri az Annuntiatio ünnepére készült, *series tonorum*-ban szerkesztett „Missus est Gabriel” históriát,² hanem ádventi tételek felhasználásával állítja össze a nap antifónasorozatát.³ A ciklus kezdőtétele a magyarországi rítus egyik leghangsúlyosabb darabja, az „A diebus antiquis” antifóna; ezt, mint a témához kapcsolható többi ádventi tételt is, a kézirat csak incipittel jegyzi. Az első vesperásban zsoltárantifónaként egyetlen kiírt tétellel találkozunk. A „quinque Laudate” zsoltárai fölé rendelt „A diebus antiquis” antifóna után, ugyanezeket a zsoltárokat rubrikázva a következő neumázott szöveget olvassuk: „Laetabitur deserta et exultavit solitudo et florebit sicut lilium in aeternum.”⁴ A normatív tétel után írt alternatív darabról van szó, s talán ugyanaz a helyzet, mint a Thomas Kelly által elemzett beneventán kéziratoknál: a kiszoruló régebbi hagyomány megmentésére tett kísérletnek kell tekinteni a feljegyzést.⁵ Gondolhatjuk, hogy a Codex Albensist használó közösség korábban ádventben énekelte a tételt, majd egy újrendezés során ott ez fölöslegessé vált, s mintegy menedékre talált új helyén, a márciusi ünnepen.

Valóban, a „Laetabitur deserta”-t az ádventi első vasárnapi matutínium antifónájaként látjuk viszont Ivrea és Verona antifonáléjában.⁶ Elterjedtségét tovább kutatva a CANTUS-index az előbbiekhöz földrajzilag közel álló két XII. századi forrásból tünteti fel, a pavai St. Mayeul- (Maiolus) egyház antifonáléjából s a piacenzai katedrális kéziratából. Mindkét forrás szerint ádvent első vasárnapján a matutínium első noktornusában van a helye,⁷ de a piacenzai

¹ Graz, Universitätsbibliothek Hs. No. 211, facsimile: Falvy Z. — Mezey L. 1963.

² Vö. MMAE V. p. 166* és Nr. 1398, 2133, 3114, 4175, 5069, 6102, 7221, 8368, 1483; 1259, 2130, 3099, 4178, 5054!

³ Fol. 54^v–55. E kézíraton kívül a kalocsai breviárium (OSzK clmae 33, fol. 266^v) is az „A diebus antiquis” antifónasorozattal indította március 25. ünnepsését. A rubrika itt világosan előírja mind az öt antifónát a *quinque Laudate* zsoltárhoz („A diebus antiquis — per totum”)

⁴ Fol. 54^v, vö. CAO-ECE Nr. 503250011!

⁵ Kelly, Th. F. 1989, különösen 41–50.

⁶ CAO Nr. 3559 (E, V).

⁷ 1Noct. harmadik antifónaként. Lásd Monza, Biblioteca Capitolare 15/79 (katedráliskurzus), fol.1; Piacenza, Biblioteca Capitolare 65, fol. 274^v; vö. CANTUS-index! Mint az olasz példák mutatják, az ádventi funkcióban *alleluia* zárta a szöveget. Valószínű, hogy a Codex Albensis „in aeternum” végződését a március 25-i alkalmazás során alakították ki (talán hazánkban). Ez az ünnep nagyböjttben is meg volt tartva, mikor alleluíát ilyen formában sem énekeltek.

adat szövegvariánsának „Laetabitur desertum” a kezdete. Azonban a CANTUS-indexből nemcsak e megerősítő adatokat olvashatjuk ki, hanem egy negatív tanúságot is: a többi feldolgozott forrás egyike sem ismeri az antifónát. Mivel a CANTUS közép-európai forrásbázisa meglehetősen egyenetlen, a tételt tovább kerestük e területen. A CANTUS zömmel ausztriai forrásai után mintegy harminc további forrást megvizsgálva⁸ egyre valószínűbb lett, hogy a tételt e vidékről csak a Codex Albensis hozza. De nem gyakori Itáliában sem — a CANTUS többi itáliai forrásában és további mintegy 15 itáliai kéziratban nem találtuk meg. Giulio Cattin professzornak köszönhetünk egy fontos továbbvezető adatot: a velencei Szent Márk-templom ádvent második vasárnapjára az elsőtől eltérő kilenc matutínium-antifónát ad, s itt a harmadik noktornus második antifónája a keresettétel.⁹ (1. példa) Ebből kitűnik, hogy a „Laetabitur deserta” liturgikus helyzete az itáliai hagyományban sem volt szilárd. Mindenesetre szorosan kapcsolódott ahhoz a gyakorlathoz, amelyben a matutínumnak mind a kilenc zsoltárát saját antifónával látták el, sőt a sorozatot egyik-másik helyen vasárnaponként váltották. Lehetséges, hogy a Codex Albensis mögött álló közösség ismerte ezt a rendszert és a benne szereplő tételt. Mégis, ez összeegyeztethetetlen volt a közép-európai rendszerrel, melyben az ádventi vasárnapokon egyformán rendezve el mindhárom noktornust, ezeket *antiphona sola*-val, mégpedig a „Hora est” — „Nox praecessit” — „Scientes quia hora” sorozat egy-egy darabjával énekelték. De milyen úton kerülhetett e távoli helyre az észak-itáliai tétel? Erre írásom végén szeretnék visszatérni.

Itáliai kapcsolatra utal a Codex Albensis egy másik antifónája is. A magyar liturgia jellegzetességeként már említettem az ádventi vasárnapok első vesperásában énekelt, az „A diebus antiquis” tétellel kezdődő sorozatot. Erről tud már a XII. század elejéről való forrás is, de második antifónája a későbbiektől eltérően: „In adventu summi Regis.”¹⁰ E tételt a CAO nem jegyzi. A CANTUS egyetlen adata egy XIV. századi magyarországi ferences antifonáléból származik.¹¹ Ennek ellenére a két magyar forrás között nincs kapcsolat. Magam még egy helyről ismerem, a budapesti Széchényi Könyvtár clmae 113 jelzetű kötete, egy lombardiai, de kuriális rítusú XV. századi antifonále is tartalmazza,¹² a ferencesekével azonos liturgikus beosztásban.¹³ A tétel olyan közép-itáliai hagyományhoz tartozhatott, amely azután helyet kapott a kuriális, illetve ferences rítusban. A lombardiai antifonáléban is inkább a kódex kuriális jellege, mintsem provenienciája indokolja a tétel jelenlétét. A Codex Albensisben viszont

⁸ Ezek közül hozzáférhetőek a CAO-ECE ádventi mintavételei a MTA Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztály honlapján a következő cím alatt: <http://www.zti.hu/earlymusic/cao-ece/cao-ece.html>.

⁹ Cattin, G. 1990, vol. II., 21.

¹⁰ Falvy Z. — Mezey L. 1963, fol. 1.

¹¹ Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. lat. 118, fol. 7, vö. MMAe V, Nr. 4226!

¹² Bartoniek E. 1940, 105; Radó, P. 1973, Nr. 188.

¹³ Adv/D1/N3/a3.

aligha lehet szó ilyen kapcsolatról. Itt maga a ferences gyakorlat mögött álló, azt megelőző itáliai hagyomány lehetett az átható.

Biztosabb talajon mozgunk, amikor nem egyetlen kódex, hanem egy egész helyi hagyomány áll kapcsolatban a távoli vidékkel, ez esetben Itáliával. Egy korábbi előadásban már tárgyaltam néhány olyan példát, amely az egész magyar hagyományt köti össze az itáliai repertoárral. Ezek egy részét most elég lesz röviden megemlíteni.

Az összes magyar zsolozsmarításra jellemző a *per annum*-vasárnapok második vesperásában énekelt „Quam magnificata est” responsorium prolixum (nem tévesztendő össze a hasonló szövegű bencés responsorium brevével).¹⁴ A magyar egyházmegyékben általánosan befogadott tételt külföldön gondos keresés mellett sem tudtuk másutt megtalálni, mint a firenzei katedrális antifonáljában.¹⁵

A „Natus est nobis” Alleluiát Schlager katalógusa csak észak- és közép-itáliai forrásokból idézi.¹⁶ Az általa idézettekhez hozzáadom még egy nagy valószínűséggel velencei XII. századi graduále adatát is.¹⁷ A tételt megtaláljuk a legmértékadóbb esztergomi forrásban, a XIV. századi Missale Notatum Strigoniensében,¹⁸ majd a középkor végéig még további magyar forrásokban,¹⁹ sőt dallamát Magyarországon az „Alleluia. Salve Crux sancta” szövegére is alkalmazták.²⁰

Ilyen teljesen asszimilált átvételeket a responsóriumok repertoárjában is látunk. Az „Ecce Adam” responsóriumot²¹ az egész Európában szokásos „Cherubin et flammeum” verzus helyett Magyarországon Firenzéhez, Paviához,

¹⁴ Dobszay L. 1994, 71.

¹⁵ Firenze, Arcivescovado, s.c. (XII. század), fol. 51^v.

¹⁶ MMMAe VII, 323, 632. Vö. Schlager, K. 1965, Nr. 244: Modena O.I.13, Nonantola 1, Pistoia C 120, Roma, Angel. 123! Megvan egy nursiai forrásban is (Roma, Vall. C 52), de azt szöveg- és dallamvariánsa elkülöníti mind itáliai társaitól, mind a magyar megfelelőiktől.

¹⁷ Biblioteca Apostolica Vaticana, Rossiana 231, fol. XII; a forrásról lásd Le graduel II (1957), 128! A zenei és szövegvariáns az észak-itáliai–magyar csoporthoz csatlakozik.

¹⁸ MusDan 1, fol. 10^v.

¹⁹ Például Missale Quinqueecclesiense, Velence 1499, fol. 11^v, itt a tétel az éjféλι misében első Alleluiként van jegyezve; Patai Graduale (Szendrei J. 1981: C 102), ahol a tétel az éjféλι mise egyetlen Alleluiája; Szántó András Gradualéja (Szendrei J. 1981: C 123) szintén az éjféλι misében jegyzi; Futaki Graduale (Szendrei 1981: C 45), ahol karácsony második miséjében az egyetlen Alleluia.

²⁰ MusDan 1, fol. 231^v. Az „All. Salve Crux sancta” mint rubrika szerepel már az egy századdal korábbi, XIII. század elején készült Missale Notatum Zagrabiensében is, de dallamáról itt nincs információ. Egyébként az „All. Salve Crux sancta” a magyarországi miseliturgia minden forrásában megvan, jobban „funkcióra talált”, mint a karácsonyi tétel, amelyik mintegy „létszámon felüli” darabnak számítható. A Szent Kereszt-Alleluiát legtöbb helyen mindkét Szent Kereszt-ünnepen alkalmazták. Európában az „All. Salve Crux sancta” szöveg más dallammal ismert (Schlager, K. 1965, 54.).

²¹ CAO IV, Nr. 6571, az „Eieicitque Dominus Deus Adam” és a „Gloria Creatori omnipotenti” versek csak a V forrásból.

Piacenzához hasonlóan az „Eieicitque Dominus Deus Adam” és a „Gloria Creatori omnipotenti” ünnepélyes verzusokkal énekelték.²²

Míg ilyen esetekben kereshetünk egyedi okokat (kétoldalú kapcsolatokat) az átvételre, a történeti értékelés nehézségeire mutatnak a következő példák. Nemrég került elém a „Haec est vera fraternitas” Alleluia, melyet például János és Pál vértanúk napján énekelték Magyarországon.²³ A szövegből nyilvánvaló, hogy a *commune martyrum* része, s valóban ebbe illesztve találjuk meg jelentős itáliai forrásokban, így többek között Velence, Ravenna, Vercelli, Monza, Aquileia kézírataiban, Dél-Itáliában, sőt a kuriális graduáléban is (s nyilván annak nyomán a modern karkönyvekben). E tétel, melyet Schlager katalógusa csak Itáliából tart nyilván,²⁴ valóban ismeretlennek látszik Ausztriában, Németországban és Nyugat-Európában, megvan ugyanakkor a magyarokon kívül lengyel és cseh forrásokban is (Gniezno, Krakkó, Prága; Płock és Brno *in margine*).²⁵ Itt tehát két régió közötti kapcsolatról lehet szó.

Az ilyen fajta vizsgálatokban óvatosságra int azonban, hogy a szövegrepertoár és a dallam nem jár szükségszerűen együtt. Ennek példaként, s az itáliai-közép-európai kapcsolatok jegyében utaltam korábban a „Modicum — Vado — Usquemodo” húsvéti Alleluia-hármasra,²⁶ melynek adatolását Hana Breko egészítette ki a közelmúltban.²⁷ Újabb például hozhatjuk fel a témában a Mindenszentek ünnepéhez tartozó „O quam gloriosum est regnum” Alleluiaiát is.²⁸ A tétel itáliai és francia forrásokon kívül Hispániából is dokumentált (ezt a mediterrán hagyománykört egyébként számos példával demonstrálja a CANTUS-index is), e körön kívül azonban eddig ismeretlennek látszott. Nos, számos

²² Codex Albensis (Falvy Z. — Mezey L. 1963), fol. 56; Breviarium Notatum Strigoniense XIII. sz. (MusDan 17.) fol. 91^v, hangfelvétele: Quintana-Harmonia mundi, qui 903032; a firenzei katedrális antifonáléja XII. sz. (Firenze, Arcivescovado s.c.) fol. 71^v; a piacenzai katedrális antifonáléja XII. sz. (Piacenza, Biblioteca Capitolare 65) fol. 304; a páviai St. Maiolus-templom antifonáléja, XII. sz. (Monza, Biblioteca capitolare 15/79), fol. 53^v; római bencés antifonále XI–XII. sz. (Roma, Biblioteca Vallicelliana C 5), fol. 105. Az itáliai adatokat a CANTUS-indexnek köszönöm.

²³ MusDan 1, fol. 320, itt a *commune martyrum* része; MusDan 12**, 254: Sanctorum Nerei et sociorum, s ezenkívül több más funkció; Missale Quinqueecclesiense, Velence 1499: János és Pál vértanúk ünnepén (fol. 190); Kassai Graduale II (Szendrei J. 1981, C 26) fol. 198^v, Septem dormientium ünnepén; Graduale ecclesiae Zagrabienensis (Archív Hrvatské Akademije Znanosti i Umjetnosti III d 182, fol. 45): *commune martyrum*; számos további magyar forrás jegyzi a több vértanúról szóló misékben.

²⁴ Schlager, K. 1965, Nr. 348.

²⁵ Brno, Archív Mesta Ms. 6/11 (Missale notatum XIII sz. vége, az Alleluia *in margine*); Gniezno, Biblioteka Archidiecezjalne Ms. 195 (Graduale 1536); Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka B 1714 (Graduale Pragense, XV. sz. eleje); Płock, Biblioteka Seminarium Duchownego, sine sign. XIV–XV. sz. (az Alleluia *in margine*).

²⁶ MusDan 12*, 32, 57. Vö. Szendrei J. 1995, Nr. 35–40!

²⁷ Breko, H. 2000.

²⁸ MMAe VII, 358; vö. Schlager, K. 1965, Nr. 378!

magyar forrás tartalmazza azt, de nem itáliai dallamával, hanem az „O Consolatrix pauperum” kedvelt késő középkori dallammal összekapcsolva.²⁹

A csupán röviden megemlített fenti példák után kissé részletesebben szeretnék tárgyalni egy tanulságos esetet. A *per annum*-vasárnapok matutinumában csekély változtatásoktól eltekintve a régi, egyetemes hagyományra visszamenő pszalmikus antifónákat használja a legtöbb európai forrás. Egész Európában fel-felbukkannak azonban olyan kéziratok, amelyek ezeket —legalábbis az év egy részében— egy hexameterben írott históriával helyettesítik, melynek első darabja a „Pro fidei meritis” antifóna. S végül igen csekély számú forrásban fellelhető egy további, figyelmünkre érdemes, *series tonorum*-ban komponált história, pontosabban kilenc matutinum-antifónát felölelő sorozat is, melynek első darabja a „Beati qui in lege tua iugiter”. Eddig csak két itáliai forrásban mutatták ki: Hesbert az ivreai antifonáléban,³⁰ a CANTUS-index a firenzei katedrális kódexében.³¹ Magam a Codex Albensis elemzésekor kerültem kapcsolatba a kilenc antifónával: kódexünk a vízkereszt utáni vasárnapokra adja meg.³² De nem szabad a kódexíró egyéni döntésére gondolni, hanem sokkal inkább a magyar Délvidéknek egy szórványosan fennmaradt hagyatékára, hiszen a sorozatot lejegyzí egy XIV. századi, a kalocsai tartományban készült szöveges breviárium is.³³ Korábban kevés tétovázással ezt az officiumot is a közvetlen észak- vagy inkább közép-itáliai-magyar kapcsolatok körébe soroltam, visszaemlékezve a „Quam magnificata” responzorium firenzei gyökereire is. Meglepett, amikor néhány hónapja az antifóna-sorozatot egy észak-német breviáriumban láttam viszont.³⁴ Amennyire a szűkös tájékozódási lehetőségek megengedték, most már tovább kellett nyomoznom.

A CANTUS-index a firenzei forráson kívül nem ismeri, tehát az észak-német feljegyzés felé földrajzi értelemben áthidaló adat nem került szemem elé. Az elmúlt félévben azonban megadatott, hogy a dokumentációt kibővíthettem. A Lilli Gjerlow által kiadott Nidarosi ordinárium hetvenedvasárnap és a nagyobbít vasárnapj offíciáját szereli fel a szóban forgó antifónákkal.³⁵ Minthogy

²⁹ MusDan 12**, 192. Szinte minden szöveges forrásban megvan, kottával is megőrizte például a Patai Graduale, a Zágrábi Graduale. A középkori pálos zenei hagyományt fenntartotta az újhegyi Pálos Graduale (Szendrei J. 1981, C 105).

³⁰ CAO Nr. 1591 (Beati qui in lege tua iugiter), 4494 (Qui salvos facis rectos corde), 3205 (In aeternum tu nos serva), 5182 (Tribue nobis Domine), 3314 (Inclina aurem tuam Domine), 5464 (Virtus nostra Domine Deus), 3604 (Legis tuae Domine testimonio), 2771 (Exaudi nos in die), 4369 (Praeveni nos Domine). Hesbert megjelölése a liturgikus pozíciót illetően: „dominica per annum”.

³¹ Firenze, Arcivescovado-Biblioteca, sine signatura, 12. Jh. fol. 239. A kézirat a szóban forgó antifónákat a nyári *per annum*-vasárnapokra jelöli.

³² Falvy Z. — Mezey L. 1963, fol. 33. A zsolttárt parafrazeáló antifónák sorszámai a CAO-ECE szerint: 41460, 41470, 41480, 41500, 41510, 41520, 41540, 41550, 41560. Köszönöm Dobszay Lászlónak, hogy figyelmemet erre az antifónasorozatra felhívta.

³³ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár clmae 33., fol. 54, vasárnap Epiphania után.

³⁴ Breviarium Havelbergense, Leipzig 1518, fol. 59^v–60 (Epi 2/D).

³⁵ Gjerlow, L. 1968, 190.

azonban a fejlett norvég liturgia gyakorlatilag a normannak északra vetődött ágazataként értékelhető, kénytelen voltam, amennyire a források elérhetőek voltak, e hátteret is, s vele kapcsolatban a Volpiano-kurzus esetleges hatását is megvizsgálni.³⁶ Ehhez azonban érdemes volt közelebbről szemügyre venni a darabokat. Az első antifóna szövege így hangzik: „Beati qui in lege tua iugiter meditantur Domine, beati qui in te confidentes tibi serviunt in timore; de monte sancto tuo nos clemens exaudi, ne nos arguas in die furoris tui.” A mondat négy szakaszból áll, s ezek az 1., 2., 3. és 6. zsolnárból vett szavakat fűznek össze. Hasonló felépítésű a prózai ciklus többi darabja is.

Ennek alapján viszont kizárhatjuk a monasztikus eredetet. Az 1–19. zsolnárak a monasztikus zsolozsma hétköznapi *prímájában* szerepelnek, hármásával (részben dividálva), egyszerű antifóna alatt. A 3. zsolnár e sorozatból kimarad, mert a bencéseknel az a matutínium bevezetéséhez tartozik. Viszont a világi kurzusban a felsorolt négy zsolnár alkotja összekapcsolva az *első nokturnus első zsolnárat*, s ugyanígy megfeleltethetők a világi kurzus zsolnárainak a következő antifónának is. Minthogy pedig a Volpiano-kurzus a monasztikus officiumra épül, a normann hatásnak ezt az ágát kizárhatjuk. Valóban, a sorozat nincs meg a Fécampi antifonáléban,³⁷ de hiányzik a számomra elérhető angol kéziratokból is.³⁸ Így jelenléte Nidarosban nagy valószínűséggel nem az egyébként uralkodó normann hatás eredménye, hanem feltehetően az észak-német liturgia, a brémai (esetleg mainzi) érsekség korai skandináv befolyásával magyarázandó. Ezt erősíti meg egy további előfordulási adat: a „Beati qui in lege”-sorozat a svéd püspökség, Linköping rítusában is megszilárdult, itt a vízkereszt utáni közvasárnapok matutínumára van asszignálva.³⁹

Visszatérve Itáliába, az említett világi rítusú kéziratok mellé egy további, méghozzá három forrással megerősített katedrálisrítust találtunk, melyben az antifónák alkalmaztatnak. Az Aquileia egyik bázisának tartott Cividale antifonáléi,⁴⁰ beleértve a 91. számú XI–XII. század fordulójáról való kódexet is,⁴¹ a vízkereszt utáni első vasárnapon kiírják a teljes sorozatot — ám az nincs meg Aquileia másik forráscsoportjában, a goriziaiban (2. példa).

Tehát a következő helyzettel találtuk magunkat szemben. Egy eddigi tudásunk szerint Európában egyébként ismeretlen, valószínűleg a X., esetleg a XI. században írt históriával van dolgunk, amely nem valamely új szent ünnepét ékesítette, hanem a temporale alaprétégebe tartozott. Világi környezetben keletkezett, s a térkép három, egymástól messze fekvő, elválasztott pontján buk-

³⁶ Gjerlow, L. 1979, 13–17.

³⁷ Rouen Bibl. Nat. Ms. A 190, bencés antifonále a XIII. század elejéről (Fécamp).

³⁸ Nincs meg a CANTUS-index megfelelő szigetországi forrásaiban, de kívánatos lenne az antifónasorozatot a normann katedrálisok gyakorlatában még tovább kutatni.

³⁹ Helander, S. 1957, 309; vö. Breviarium Lincopense I., 37!

⁴⁰ Cividale, Museo Archeologico Nazionale XLVII, XLVIII, LVII. A három XV. századi, cividalei domból származó antifonále leírása: Camilot-Oswald, R. 1997, 17–22., 29–33.

⁴¹ Ez a kézirat (Cividale, Museo Archeologico Nazionale XCI) egy breviarium notatum, vö. Camilot-Oswald, R. 1997, 43–48!

kant fel: Észak- ill. Közép-Itáliában (Cividale, Ivrea, Firenze), Európa északi végein (Havelberg, Nidaros, Linköping) és Magyarország déli érseki tartományában (Codex Albensis, Cerovabrida-breviárium).

Bár a középkorkutatás mai stádiumában a legtöbb hasznót a tények feltárásától várjuk, mégsem tudjuk kikerülni a kérdést, hogy milyen történelmi okokkal magyarázhatjuk a fenti összefüggéseket. Könnyebb helyzetben lennénk, ha például itáliai eredetű tételek nagyobb tömegben bukkannának fel Közép-Európában, s csak annyit kellene mondanunk, hogy a gregorián régiók nem köthetők földrajzi vagy politikai határokhoz. Ami azonban valamennyi fenti példában közös, az az, hogy nem egy repertoárnak a határokon átnyúló, a központtól távolodva csökkenő intenzitású elterjedéséről beszélnek, hanem itáliai tételek szórványos jelenlétéről.

Valószínű, hogy ez a hatásmechanizmus nem írható le egyetlen modellel: más-más korszak, más-más ok állhat egyes jelenségek mögött. Belőlük háromfélét talán meg is tudunk nevezni.

Egyes esetekben valószínűleg nem két hely közvetlen kapcsolatában kell az okot keresnünk, hanem abban, hogy az Itália és a német nyelvterület, majd Közép-Európa közötti érintkezés a X–XI. században sok olyan új anyagot terjeszthetett el, amely az akkor már lényegében megállapodott egyetemes és regionális szokásokba nem épült be törvényszerűen. Helyi döntéseken vagy a véletlenül múlhatott, hogy emlékeztek-e rá egyes egyházak a későbbi századokban is. Azt hiszem, ilyen okra kell visszavezetnünk a „Beati qui in lege” sorozat ismertségét Európa három régiójában. De megeshetett, hogy az egyházak egy csoportja az így megismert anyagot tudatos elhatározással átvette és rítusába szervesen beépítette. Ilyen eset a „Vadis propitiator” responzóriumé, mely ugyan Európa több pontján is meg-megjelenik a processziós anyagban, vagyis a liturgia némileg szabadabban kezelt részében,⁴² azonban Magyarországon az officium standard elemévé vált, a déli tartományban az itáliai normát követve a nagypénteki matutínium tételeként, (lásd például: itáliai órómai antifonále, Firenze, Pavia, Vercelli, Vat 7017, Cividale, Aquileia, vö. Worchester),⁴³ az északi érseki tartományban pedig a nagyszerdai vesperásba illesztve, mint egy a *triduum sacrum* nyitányaként.⁴⁴

A másik lehetőség egy tétel vagy tételcsoport egyirányú terjedése, ma már talán kideríthetetlen okok jóvoltából. Ilyen lehet a fentiekből az „Alleluia. Haec est vera fraternitas”, mely Itáliából a dél-német terület felé nem, de magyar, s talán azon keresztül cseh, lengyel területekre eljutott. Érdekes, hogy ugyanezen vidékek sok pszalmikus antifóna modulusának meghatározásánál is „itáliai” utat követnek.

⁴² Mezei J. 1985.

⁴³ CAO Nr. 7816, vö. CANTUS-index!

⁴⁴ CAO-ECE Nr. 25500-25510, ill. a kalocsai rítus szerint lásd az Országos Széchényi Könyvtár clmae 33 („Cerovabrida”) breviáriumban! Kottás közlése: Szendrei J. — Dobszay L. — Rajeczky B. 1981, Nr. 34.

A harmadik lehetőség az egyházak, vidékek közötti egyedi és egyszeri kapcsolatoké. S itt példaként vissza kell térnem kezdő antifónánkra. A „Laetabitur deserta” Észak-Itáliából juthatott Magyarországra, talán éppen Velence felől. Lehetséges, hogy magából a városból, Velencéből érkezett, s a XI. század első felében Magyarország és Velence között fenntartott kivételesen jó politikai kapcsolatokat tükrözi. Az első magyar király egy velencei dózsefit kívánt maga után a magyar trónra, hogy ezzel egyrészt a német császárság felől fenyegető veszélyeket, másrészt a pogányság visszatérését kivédje. Éppen ebből a városból, a San Giorgio-kolostorból indult útnak a magyar föld felé Szent Gellért, hogy ott prédikálásával, tudományával, egyházszervező munkájával és vértanúságával a magyar kereszténység egyik megalapítója legyen. Gellért a csanádi egyházmegye püspöke lett, azé az egyházmegyéé, amelyben talán a Codex Albensis is keletkezett. Ezen a földön beteljesedett az antifóna szava: megvidult az, ami előbb pusztaság volt, az új közösségben ujjongott az, aki korábban magányos volt a kontinensen, és ott kivirágzott a kultúra és a spiritualitás, miként a lilium.

Irodalom

- Bartoniak E. 1940 *Codices Manuscripti Latini. Vol. I. Codices Latini Medii Aevi.* Budapestini.
- Breko, H. 2000 „North Italian Influences in the Hungarian Plainchant Sources”. *Srednjovjekovne glazbene kulture — Mediaeval Music Cultures*, ed. Tuksar, S., Zagreb. 215–239.
- Breviarium Lincopense I *Breviarium Lincopense ex unica editione 1493*, ed. K. Peters, Lund 1950.
- Camilot-Oswald R. 1997 *Die liturgischen Musikhandschriften aus dem mittelalterlichen Patriarchat Aquileia.* Monumenta Monodica Medii Aevi Subsidia Bd. II. Bärenreiter, Kassel, Basel etc.
- CANTUS-index *The CANTUS Database. An international collaborative project founded at the Catholic University of America by Ruth Steiner and further developed at the University of Western Ontario by Terence Bailey.*
- CAO Hesbert, R. J.: *Corpus Antiphonalium Officii I–VI.* Rerum Ecclesiasticum Documenta, Series Maior, Fontes, VII–XII. Roma, 1963–1979.
- CAO-ECE Lásd: Dobszay L. — Prószéky G. 1988.
- CAO-ECE* Számítógépes adatbázis a MTA ZTI Régi Zenetörténet Osztályon. <http://www.zti.hu/earlymusic/cao-ece/cao-ece.html>

- Cattin, G. 1990 *Musica e Liturgia a San Marco. Testi e melodie per la Liturgia delle Ore dal XII al XVII secolo. I–III. Venezia.*
- Dobszay L. — Prószyky G. 1988 *Corpus Antiphonarium Officii-Ecclesiarum Centralis Europae. A Preliminary Report. Budapest.*
- Dobszay L. 1994 „Local Compositions in the Office Temporale”. *Max Lütolf zum 60. Geburtstag, Festschrift.* Hrsg. B. Hangartner, U. Fischer. Basel. 65–74.
- Falvy Z. — Mezey L. 1963 *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert. Budapest-Graz.*
- Gjerlow, L. 1968 *Ordo Nidrosiensis Ecclesiae (Orđubók). Osloiae.*
- Gjerlow, L. 1979 *Antiphonarium Nidrosiensis Ecclesiae. Osloiae.*
- Helander, S. 1957 *Ordinarius Lincopensis och dess liturgiska förebilder. Lund.*
- Kelly, Th. F. 1989 *The Beneventan Chant. Cambridge.*
- Le graduel II. 1957 *Le graduel Romain. Édition critique par les Moines de Solesmes. II. Les sources. Solesmes.*
- Mezei J. 1985 „Das Responsorium ‘Vadis propitiator’ in den ungarischen Handschriften”. *Studia Musicologica*, 97–107.
- MonMon V *Antiphonen. Monumenta Monodica Medii Aevi V/1–2–3.* Hrsg. L. Dobszay, J. Szendrei. Bärenreiter Kassel, Basel etc. 1999.
- MonMon VII *Alleluia-Melodien I (bis 1100).* Hrsg. K. Schlager. Bärenreiter Kassel, Basel, etc. 1968.
- MusDan 1 Szendrei J-Rybarič, R.: *Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio. Musicalia Danubiana 1.* Budapest 1982.
- MusDan 12*-** Szendrei J: *Graduale Strigoniense (s. XV/XVI). Musicalia Danubiana 12*-**.* Budapest, 1993 és 1990.
- MusDan 17 Szendrei J: *Breviarium Notatum Strigoniense (s. XIII). Musicalia Danubiana 17.* Budapest 1998.
- Radó P. 1973 *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum.* Budapest.
- Schlager, K. 1965 *Thematischer Katalog der ältesten Alleluia-Melodien aus Handschriften des 10. und 11. Jahrhunderts, ausgenommen das ambrosianische, altrömische und altspanische Repertoire.* Erlanger Arbeiten zur Musikwissenschaft, Band 2. München.
- Szendrei J. 1981 *A magyar középkor hangjegyes forrásai. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 1.* Budapest.
- Szendrei J. 1995 *Az alleluja.* Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzene Tanszéke: Egyházzenei Füzetek II folyam 1. sz. Budapest.
- Szendrei J. — Dobszay L. — Rajeczky B. 1981 *Magyar Gregoriánium-Cantus Gregorianus ex Hungaria.* Budapest.

I. melléklet

1 u 7 1 7 5 - 1 - 1 1" 1 7 - 7 1 5 - 7 1 -

Lae-ta- bi- tur de-ser-ta, et ex-al-ta-bit so-li- tu- do et flo-re-bit sic-

1 1 - u 7 in ae- ter- num Codex Albensis fol 54v

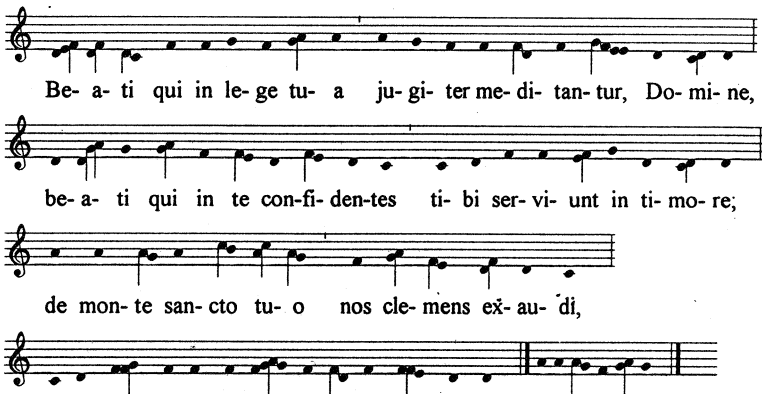

ut li- li- um, al- le- lu- ia.

Venezia, Antifonario Marciano;
Venezia, Archivio di Stato, Chiesa, Registro 114

II. melléklet

Civiale, Museo Archeologico Nazionale, XLVII, f. 110-114.
N1-a1 (CAO 1591)

Be- a- ti qui in le- ge tu- a ju- gi- ter me- di- tan- tur, Do- mi- ne,
be- a- ti qui in te con- fi- den- tes ti- bi ser- vi- unt in ti- mo- re;
de mon- te san- cto tu- o nos cle- mens ex- au- di,
ne nos ar- gu- as in di- e fu- ro- ris tu- i. Beatus vir.

N1-a2 (CAO- 4494)

Qui sal- vos fa- cis re- ctos cor- de, cu- jus est no- men ad- mi- ra- bi- le,
de por- ta mor- tis nos e- ru- e, qui- a con- fi- di- mus in te, Do- mi- ne.

Domine Deus

N1-a3 (CAO 3205)

In ae-ter-num tu nos ser-va, o-cu-los no-stros il-lu-mi-na,
 vi-am pa-cis a-gno-sce-re, te-que tre-men-dum in-vo-ca-re,
 qui glo-ri-fi-cas o-mnes te, Do-mi-ne, ti-men-tes. Salvum.

N2-a1 (CAO 5182)

Tri-bu-e no-bis, Do-mi-ne, in-tel-le-ctum ti-bi be-ne-di-ce-re,
 ut me-re-a-mur ad-im-ple-ri lae-ti-ti-a vul-tus tu-i. Conserva.

N2-a2 (CAO 3314)

In-cli-na au-rem tu-am, Do-mi-ne, et ex-au-di nos,
 qui sal-vos fa-cis spe-ran-tes in te. Exaudi.

N2-a3 (CAO 5464)

Vir-tus no-stra, Do-mi-ne De-us, ve-ra lux, ae-ter-na sa-lus,
 e-sto re-fu-gi-um no-strum in di-e no-strae af-fli-cti-o-nis.
 Diligam.

N3-a1 (CAO 3604)

Le-gis tu-ae, Do-mi-ne, te-sti-mo-ni-o nos con-ver-te,
 ut; tu-is il-lu-mi-na-ti prae-ce-ptis,
 a no-stris mun-de-mur oc-cul-tis et ab a-li-e-nis.

Caeli.

N3-a2 (CAO 2771)

Ex-au-di nos in di-e qua in-vo-ca-ve-ri-mus no-men
 tu-um, Do-mi-ne. Exaudiat.

N3-a3 (CAO 4369)

Prae-ve-ni nos, Do-mi-ne, cae-le-sti be-ne-di-cti-o-ne
 ut in tu-a vir-tu-te lae-tan-tes et in tu-a pi-e-ta-te
 spe-ran-tes, me-re-a-mur as-se-qui pro-mis-sum
 be-a-tae im-mor-ta-li-ta-tis prae-mi-um. Domine in virtute.